

O selški ljudski glasbi ali o kuri in (Kolumbovem) jajcu

Miha Zupanc

Na neki večerji v Španiji so tamkaj prisotni veljaki Krištofa Kolumba nadlegovali s provokacijami v stilu "če ti ne bi odkril Amerike, bi jo pa kdo drug". Kolumba je to seveda razjezilo, zato je pametnjakoviče izzval, naj postavijo jajce na mizo tako, da bo stalo na svojem vrhu. Poskušali so in poskušali, uspelo pa ni nikomur. Nato je jajce v roke vzel Kolumb in ga nežno potolkel ob mizo, toliko, da se je malce natrlo in se sploščilo – in seveda obstalo na mizi. Tako je svojim kritikom pokazal, v čem je vsa razlika med tistim, ki bi lahko to naredil in tistim, ki je nekaj naredil: "Razlika med mano in vami je v tem, da bi vi to znali narediti, jaz pa sem to dejansko storil."

Ko z narodno-zabavnim kvintetom igramo okoli, redko kje doživimo, da bi ljudem Avsenikova muzika šla tako v ušesa in v noge kot v Selški dolini. Zakaj? Tudi to je bilo eno izmed vprašanj, zaradi katerega sem začel raziskovati godce in godčevstvo na južnih pobočjih Jelovice in v Selški dolini. Poleg

dejstva, da tudi sam izviram iz godčevske družine, je bil povod za raziskavo še praznovanje 60-letnice naše Folklorne skupine "Mali vrh" Nemilje-Podblica. Želel sem izvedeti, kako se je lahko pri tej folklorni skupini ohranilo toliko godčevskih viž in posledično plesov.

Z raziskavo sem začel že v letu 2011, ko sem se najprej obrnil na Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, kjer sem pridobil za to raziskavo nekaj pomembnih podatkov, med drugim tudi seznam, ki ga je sestavil etnokoreolog prof. Mirko Ramovš, na katerem je bilo zapisano, kaj vse je bilo s tega območja arhiviranega v Glasbenonarodopisnem inštitutu. Gradivo sem ob pomoči mag. Simone Moličnik pridobil tudi na Radioteleviziji Slovenija, nekaj posnetkov mi je posredoval tudi prof. dr. Bruno Ravnikar iz svojega lastnega arhiva. Kar nekaj gradiva sem pridobil tudi v drugih inštitucijah – npr. v Narodni in univerzitetni knjižnici v njihovi digitalni spletni knjižnici, v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, v Arhivu Republike Slovenije, v mnogih drugih arhivih in muzejih, da o presedenih urah ob brskanju po internetu in številnih knjigah ne govorim. Seveda celotna raziskava ne bi imela skoraj nikakršnega pomena, če se ne bi odpravil na teren med ljudi, ki še kaj vedo o tej temi. Obiskal sem okoli trideset t. i. informatorjev, poleg tega pa sem sogovornike za pogovor poskušal najti ob vsaki priložnosti: na "špilu", "za šankom", ob naključnih vsakdanjih pogovorih ... Pri teh pohajkovanjih po Selški dolini mi je pri odpi-

ranju vrat verjetno pomagalo dejstvo, da sem samo v tem koncu igral na prek 150 svatbah, in ne nazadnje tudi to, da sem zaposlen v podjetju v tej dolini, kjer dela veliko domačinov.

Prvi trije oz. štirje godci pri folklorni skupini so bili "ljudski godci" v pravem pomenu besede – igrali so na številnih svatbah v bližnji in ne tako bližnji okolici. V svojem času so veljali za najboljše godce daleč naokoli. To so bili: harmonikar Johan Tolar (p. d. Petrcov s Prtovča, 1882–1971), po nekaj mesecih ga je zamenjal Franc Fabijan (p. d. Hlipov iz Besnice, 1920–1999), ki je pri skupini igral kar 47 let. Na *kleinet* ali *cvek*, kakor so rekli klarinetu, je igral Franc Lotrič (p. d. Kosem iz Lajš, sicer Muhovcov iz Nemilj, 1913–1988), na *pumpardon* ali *berdon* oz. F-tubo pa Janez Jelovčan (p. d. Kvanšnikov iz Besnice, sicer Krbuskarjev iz Martinj Vrha, 1896–1967). Kosem in Kvanšnik sta znala igrati tudi na harmoniko, Hlip je poleg diatonične harmonike igral še na kromatično harmoniko in trobento, znal pa je piskati tudi na bršljanov list in zaigrati na orglice. Da so to res bili mojstrski godci z veliko muzikalnosti, tehničnega znanja in glasbenega spomina, priča tudi nekaj ur avdio gradiva, ki sem ga uspel zbrati na terenu. Za

Folklorna skupina "Mali vrh" Nemilje-Podblica ob ustanovitvi leta 1952. Na fotografiji je z Es-klarinetom Franc Lotrič – Kosem, s harmoniko Franc Fabijan – Hlip in z F-tubo Janez Jelovčan – Kvanšnik. Foto: arhiv Miha Zupanca

Petrovega Johana so dejali, da je imel v repertoarju zapisanih okoli 360 naslovov viž. Rekli so, da je še znal igrati "tiste, ta stare pa tiste ta avstrijske viže". Godca, ki sta nato dala največji pečat prepoznavnosti skupine, sta bila Kosem in Hlip. Skupni imenovalec vseh teh štirih godcev pa je Šveba. Vsi štirje godci pri folklorni skupini so se na tak ali drugačen način učili od tega godca, ki je bil v svojem času najvplivnejši godec daleč naokoli. To je bil Johann Berce (1866–1940), p. d. Švebov iz Lajš nad Selci. Ta mož se je ne glede na to, da je bil glasbeno izobražen, preživil samo z godčevstvom. Nikoli naj ne bi igral v kaki "profesionalni" vojaški godbi, ni bil organist ipd. Da je bil glasbeno izobražen, pričajo njegovi notni rokopisi oz. zapisi viž, ki sta si

jih po njegovi smrti sposodila tudi Hlip in Kosem. Slednji naj sicer ne bi znal brati not in si jih je verjetno sposodil iz nekakšnega prestiža, ker je kmalu po Švebovi smrti začel krožiti mit o "skrinji starih not". Kosem si je tudi zadnji sposodil note in jih ni hotel vrniti. Note je zatajil in govoril, da so verjetno vse pogorele. Mit o skrinji pa se je tekom raziskave na srečo izkazal za resničnega. Do sedaj sem zbral okoli tisoč strani notnih rokopisov oz. okoli štiristo viž, del prvotne zbirke pa naj bi nekoč resnično romal na ogenj. V teh rokopisih je verjetno zapisano skoraj vse, kar se je takrat igralo na tem koncu; to so razne viže ljudskih plesov, polke vseh vrst (polka schnell ali hitra polka, polka gallop, polka france ali francoska polka oz. ceprle), mazurke, valčki, ki

Notni zapis Pompom polke za Es-klarinet, iz katerega lahko sklepamo, da je zapisovalec moral imeti dobro znanje glasbene teorije. Prav tako je moral imeti tudi kar nekaj glasbene prakse za samo izvajanje takšne viže.

imajo pogosto tudi po deset ali dvanajst delov, marši in še kaj bi se našlo. Nekatere viže so znanih avtorjev oz. imajo avtorje pripisane, večina pa ne. Med avtorje, ki so znani, sodijo tudi Straussi, ki so bili takrat, v času Avstro-Ogrske, precej popularni tudi med našimi godci. Kot zanimivost naj omenim, da je v teh notah zapisanih prek sto variant štajerišev. Na zapisih se ponekod pojavljajo letnice, pretežno od leta 1892 naprej, čeprav so nekateri posamezni rokopisi verjetno še starejši in glede na drugačno pisavo izvirajo od drugega zapisovalca/prepisovalca – nekaj od njih jih najverjetneje izvira od Martina Perka (1832–1917), ki je bil med drugim korporal dvorne godbe v vojski cesarja Maksimilijana v Mehiki, pozneje pa je kot "Meksikajnar" verjetno učil tudi Šveba. Velik del zapisov je namenjen Es-klarinetu, torej vodilni melodiji, del pa jih je tudi za B-klarinet za drugo melodijo, za krilovko oz. *flugelhorn* in za F-tubo oz. *pumpardon*.

Poleg tega, da ljudske glasbe v tistem času ni še nihče zapisoval, je edinstvenost teh not tudi to, da so namenjene manjši godčevski zasedbi in niso namenjene kaki pihalni godbi, čeprav se način igranja

tube in krilovke nekoliko zgleduje po njej (basiranje tube temelji večinoma na osnovnem tonu, pogosto brez menjalnih basov in z nekaj preprostimi figurami, krilovka pa večinoma igra "*es-pa beglajtungo*" s kako vmesno "*trotl štimo*"). Takšne zasedbe (navadna harmonika, Es-klarinet, krilovka, F-tuba in občasno še drugi B-klarinet) se pogosto pojavljajo na starih fotografijah. Fotografij, na katerih so številni godci iz Selške doline, nastalih do okoli leta 1950, sem na terenu zbral okoli tristo. Do prve svetovne vojne je Šveba v takšni zasedbi igral s svojimi tremi sinovi in še enim "velikim" godcem na harmoniko Lukom Rantom, p. d. Dobrnkom iz Bukovščice (1866–1953). Dobrnk je, poleg tega, da je bil odličen harmonikar, daleč okoli slovel tudi kot izvrsten "vicmohar", ki je znal "ohcet gor držati".

Sinove je Šveba učil igrati tudi po notah. Med prvo svetovno vojno sta dva Švebova sinova umrla, tako je pozneje največ igral skupaj s preživelim sinom (Kilijanom) in Dobrnkom ter še kar nekaj drugimi godci, ki jih je tudi sam učil (npr. s Petrcovim Johanom in Krbuskarjem, ki sta pozneje oba igrala pri folklorni skupini). Zanimivo je, da so godci iz

Joškova poroka v Besnici iz leta 1913 je edina znana fotografija, na kateri so vsi Švebovi godci. Godci od leve so: Kilijan Berce z Es-klarinetom, oče Johann Berce – Šveba z B-klarinetom, Nikolaj Berce s krilovko, Alojz Berce z F-tubo, Janez Pišovec – Čopni iz Besnice (roj. leta 1874) s harmoniko in Luka Rant – Dobrnk s harmoniko. Foto: arhiv Miha Zupanca

Jeromova ohcet iz Rovt pri Podnartu okoli leta 1930. Joža Berce – Matičkov iz Selc (Švebov nečak, 1900–1938) z Es-klarinetom, Johan Tolar – Petrcov s harmoniko, Joža Šolar – Gregcov iz Rovt pri Podnartu s tenorjem (*basflirhorn* ali *tromba*) (roj. leta 1878, igral je pri vojaški godbi v Karlovcu; znal je igrati na ves "pleh" in godala; obvladal ni le klavirja in citer; s svojimi sinovi, ki jih je tudi sam naučil, so igrali naokoli kot Gregcovi godci), Janez Jelovčan – Krbuskar iz Martinj Vrha z F-tubo. Foto: arhiv Miha Zupanca

Selške doline hodili igrat precej daleč naokoli po Gorenjskem ter tudi na primorsko in koroško stran, podatkov, da bi godci od drugod prišli igrat v to dolino, pa ni zaslediti nikjer.

Selški godci so bili povezani s podobnimi zasedbami v času med obema svetovnjima vojnoma – tudi s Čukovimi godci iz Smrečja. V tistem času so bili na Gorenjskem podobni godci še Grabnovi godci iz Seničnega pri Trziču, na Štajerskem v Zgornji Savinjski dolini pa Tostovrški pumpovci. Šveba je imel tolikšno glasbeno znanje in poslušal, da je lahko vižo zapisoval sproti, ko jo je poslušal. Znal je igrati na harmoniko, klarinet, krilovko in pumpardon; ker je imel veselje do izdelovanja raznih lesenih izdelkov, si je sam izdelal celo klavir. S svojim znanjem je tako naučil in vplival na cele generacije "selških" godcev. Tudi poznejše zasedbe, med katerimi so najbolj znani Mihovi godci iz Ojstrega Vrha, ki so igrali med obema svetovnjima vojnoma, so se zgledovale po Švebovi "godbi", zato je bila zasedba v kvartetu ("klasični ljudski trio" z dodano krilovko) v Selški

dolini precej popularna. Basist Mihovih godcev, Miha Trojar, je imel za tiste čase dokaj poseben način basiranja, ker je že precej uporabljal menjalne base in tudi zvočno bogatejše figure, kar je značilnost modernejše narodno-zabavne glasbe, pred tem se je, kot že zgoraj omenjeno, basiralo bolj enostavno, na osnovnih tonih. Mihovi godci so pred drugo svetovno vojno v takem kvartetu nekajkrat igrali tudi v Jožovčevi oz. Avsenikovi gostilni v Begunjah.

Godec Anton Štular (1901–1971), p. d. Klemanov iz Palovič pri Trziču/Begunjah, se je harmonike naučil igrati v Nemiljah, kjer so bile poročene njegove tri starejše sestre (ena izmed njih je bila moja prababica). Kakor je sam dejal, se je večine viž naučil v selških hribih in jih nato prinesel domov, med njimi tudi vižo z imenom Dinga, ki jo je na klarinet s Klemanom velikokrat igral Miha Bertoncelj, p. d. Potočnik iz Kropce (1885–1967), ki je do poroke živel v Podblici, kjer je bil tudi rojen. H Klemanu se je hodil učiti in poslušati tudi Slavko Avsenik in je pozneje vižo Dingo priredil za svoj ansambel in jo poimenoval Gorenjska polka.

Avsenik se je hodil učiti tudi h godcu, ki je bil poznan od Bohinja do Ljubljane, in sicer Janezu Rihtaršiču (roj. leta 1898) na Jezerško. Ta Janez, ki so mu pravili Godina ali Jezerjan ali pa Tomažev Janez, se je na Jezerško po poroki preselil iz Podblice, kjer je bil rojen. Prav tako kot Dobrnk je tudi Godina zelo dobro znal zabavati družbo okoli sebe. Njegov "učitelj" in godec, s katerim je igral, dokler je bil v teh krajih, je bil zopet Šveba.

V prvih približno desetih čudežnih letih Avsenikovega Gorenjskega kvarteta in nekoliko pozneje Kvinteta bratov Avsenik je tako lahko slišati kar precej "ljudskega" in upal bi si reči kar nekaj "selškega" melosa. Znano je tudi, da je Vilko Ovsenik kasneje nekajkrat snemal godce iz Selške doline, vendar naj bi se za temi posnetki kmalu izgubila sled. Zelo naj bi se tudi zanimal za že zgoraj omenjene note. S tem nikakor ne pravim, da gre tu za kakršno koli krajo ali ponarejanje viž s strani bratov Avsenik, čeprav njuna zasedba inštrumentov močno spominja na "selško zasedbo". Pri tej glasbi ne gre za nikakršno sprenevedanje, saj že samo ime zvrsti, ki ga je dočlil radijski urednik Janez Bitenc, pove, da gre za

Mihovi godci iz Ojstrega Vrha okoli leta 1930. Spredaj od leve sedijo Janez, Jaka in oče Miha (p. d. Boltarčov, 1874–1957). Zadaj od leve sta Miha in Tone. Tudi oče Miha je znal igrati na vse te inštrumente. Bil je nepismen, toda note je znal brati in pisati, ker je pred prvo svetovno vojno igral pri pihalni godbi na Jesenicah. Tako kot Šveba je tudi on naučil igrati svoje sinove. Foto: arhiv Miha Zupanca

Poroka godca Franca Pogačnika, Pščovega iz Nemilj, leta 1925. Godci od leve so: Urban Lotrič – Muhovčov iz Nemilj s harmoniko (roj. leta 1861, oče godca Franca Lotriča – Kosma), Janko Lotrič s harmoniko (sin Urbana, brat Franca), Miha Bertoncej – Potočnik s klarinetom in Anton Štular – Kleman s harmoniko. Foto: arhiv Miha Zupanca

Ženin na fotografiji je godec Johan Tolar, Petrcov s Prtovča. Godci na njegovi poroki so bili njegov učitelj Johann Berce – Šveba s klarinetom, Janez Rihtaršič – Godina s harmoniko in Kilijan Berce, Švebov sin s pumpardonom. Foto: arhiv Miha Zupanca

narodno-zabavno glasbo, torej popularno, zabavno in plesno glasbo, ki gradi na temeljih ljudske glasbe. S tem nadgrajevanjem pa Avsenik k sreči, vsaj v tistih letih, ne pretirava do nerazpoznavnosti, neokusnosti in prenasičenosti vsega. Njuna glasba je vedno bila, je in bo samo njuna, kot je njuna izvirna in edinstvena "beglajtunga" s klavirsko harmoniko, dodala sta kitaro za ritmično in harmonično podporo, trobenti dodelila glavno štimo, "piskajoči" Es-klarinet zamenjala z ušesom bolj prijaznim B-klarinetom, bariton je zamenjal tubo, inštrumentalu sta dodala vokale, tehnično in aranžmajsko dovršila viže, v zasedbo vključila večinoma profesionalne glasbenike z veliko mero muzikalnosti ... Po drugi vojni, oziroma ravno v času nastajanja Avsenikove glasbe, se je močno razmahnil radio, ki so si ga lahko privoščili tudi ljudje s podeželja. Tako sta radio in Avsenikova glasba za vedno korenito spremenila godčevstvo po vsej Sloveniji in tudi daleč prek njenih meja. Vse to je seveda iz današnjega zornega

kota logična posledica tehničnega razvoja in vplivov popularne glasbe – kako že gre tista anekdota o Kolumbovem jajcu ...

V jeseni 2012, ko je bila večina terenskega dela končana, smo skupaj s še nekaj izkušenimi godci (to pomeni, da so in še vedno igrajo po svatbah, da poznajo razlike in podobnosti med ljudsko in narodno-zabavno glasbo) zavihali rokave in začeli teorijo prelivati v prakso. Poimenovali smo se Murnovi godci, naš cilj pa je bil oživiti viže iz dobljenih notnih rokopisov z inštrumenti tistega časa, pri tem pa ohraniti "ljudski in arhaični" zven in ne pridobiti "komornega ter akademskega". Tako bi lahko z veliko verjetnostjo trdili, da se je ob koncu 19. stoletja glasba v Selški dolini slišala na zelo podoben način. Ko smo se lotili poustvarjanja oz. rekonstrukcije nekaj viž, smo se seveda oprli na notne zapise za klarinet(a), krilovko in tubo. Harmonika se je zgledovala predvsem po posnetkih Petrcovega Johana (roj. leta 1882), naslanjali pa smo se tudi na posnetke drugih

Še ena izmed mnogih fotografij, ki je služila kot zgled godčevske zasedbe – neznana poroka okoli leta 1925, verjetno iz Besnice. Na njej ima klarinet Joža Berce – Matičkov, harmoniko Johann Berce – Šveba, krilovko Janez Rihtaršič – Godina, tubo ima Kilijan Berce. Foto: arhiv Miha Zupanca

tukajšnjih godcev (Kosma – roj. leta 1913, Hlipa – roj. leta 1920, Mihovih godcev iz Ojstrega Vrha – rojene ok. leta 1910, Čukovih godcev iz Smrečja – rojene ok. leta 1910). Restavrirali in uporabili smo predvsem stare inštrumente, kakršni so vidni na zbranih slikah in smo jih izbrskali z zaprašenih podstrešij.

Tako sem zbral kar lepo število starih inštrumentov, od katerih so nekateri še posebej zanimivi – recimo prek sto let stara Lubasova harmonika, imenovana "specialni kranjski model", ki se v Lubasovih prodajnih katalogih pojavlja že od leta 1890 naprej in katere posebnost je, da ima že tri dodatne gumbke, ki so jih pozneje "izumili" Slak, Mihelič ..., čeprav

Lubasova harmonika "specialni kranjski model" s tremi "križnimi glasovi" (narejena še pred prvo svetovno vojno) v rokah Joža Berceta – Matičkovega, zraven s klarinetom Polde Bertoncelj – Kajžn, iz Lajš (1897–1959) in Kilijan Berce s *basflirhornom*. Foto: arhiv Miha Zupanca

Fotografija neznane poroke iz časa pred prvo svetovno vojno. Na petvrstno staro slovensko harmoniko igra Šveba. Zraven sta še sin Kilijan s klarinetom in sin Alojz s tubo. Tudi takšna petvrstna harmonika se je še našla na terenu in je zelo podobna tej, ki jo imam v lasti, le da je moja trivrstna. Foto: arhiv Miha Zupanca

je do njihovega rojstva preteklo še kar nekaj let. Na tem mestu seveda ne smemo mimo mizarja in izdelovalca harmonik Aleša Potočnika iz Selc (1884–1958), ki se je od leta 1905 do 1909 učil izdelovanja harmonik pri Lubasu v Slovenj Gradcu, kasneje, v letu 1918, pa še na Češkem v Kraslicah pri izdelovalcu Rolzu. Poleg tega, da je izdelal mnogo izredno kakovostnih harmonik tudi za selške godce, je bil serviser tudi za vse ostale inštrumente (klarinete, violine ipd.). Iz Selc izhaja tudi najbolj priznani slo-

venski izdelovalec violin Blaž Demšar (1903–1981), p. d. Ilčev, ki je violine in druga godala potem izdeloval v Ljubljani.

Restavrirati sem dal tudi staro slovensko harmoniko, katere zadnja lastnica je bila moja stara mama in je po besedah izdelovalca in zbiratelja harmonik Valentina Zupana verjetno najstarejša trenutno znana slovenska harmonika. Tudi ta ima že "Slakov gumb" in sedaj spet prav lepo igra, čeprav so "grifi" nekoliko drugačni.

Fotografija dveh starih slovenskih harmonik. Harmonika na desni še čaka na obnovitvena dela, medtem ko harmonika na levi, ki je v moji lasti, že igra. Letnica izdelave ni točno znana, najverjetneje pa je bila narejena okoli leta 1890 po nekaterih podatkih na Vrhniki, po drugih pa v Kranjski Gori. Takšnim harmonikam so rekli *tudi kranjska harmonika* ali *pratka* ali *bukva* ali *katehizem*, ker s svojo ozko in visoko obliko spominjajo nanje. Tako na levi kot na desni strani so toni pri takšnih harmonikah s *kranjsko* ali *staroslovensko uglasitvijo* drugače razporejeni kot pri današnjih *štajerskih* ali *nemških* harmonikah. Zato je tudi način igranja nanje drugačen. Foto: arhiv Miha Zupanca

Murnovi godci smo priložnostna/projektna skupina približno desetih godcev, ki prihajamo iz Podblice in nekaj sosednjih vasi. Vsi igramo po več instrumentov in se tako predstavljamo z različnimi zasedbami predvsem starih restavriranih instrumentov (razne harmonike, klarineti, krilovka, trobenta, bariton, tuba, kontrabas, violina, citre, orglice, kitara ...). Foto: arhiv Miha Zupanca

Iz Prage sem pridobil verjetno enega prvih in najstarejših "učbenikov" za igranje na harmoniko avtorja Franza Machtsta, ki nosi letnico 1860. V njem je dodanih 40 "tablatur" takrat priljubljenih viž (nekaj od teh celo istih, kot so viže iz Švebovih not), iz katerih se da nekoliko sklepati o nekdanjem načinu igranja na harmoniko. Na YouTubeu sem našel na zelo zanimiv posnetek viže "Kranjske kmečke godbe" izpred prve svetovne vojne in pozneje mi je neki gospod slovenskih korenin iz Švedske dodatno poslal še nekaj viž, posnetih na šelak plošče za nemško založbo Favorit in ameriško Columbio. Najverjetneje gre za najstarejše slovenske komercialne posnetke in za zdaj nekaj posrednih dokazov kaže na to, da je pri tej godbi, katere zasedba je tudi podobna, če že ne enaka zgoraj omenjenim zasedbam, igral Šveba.

Rezultate raziskave in vztrajnega dela smo uspešno predstavili na več prireditvah oziroma koncertih, radijskih gostovanjih, državnem srečanju godcev, kjer smo bili po mnenju stroke najboljši, na raznih nastopih po Sloveniji ... Upam, da mi v prihodnje uspe podrobneje opisati še vse druge izsledke celotne raziskave, poustvarjene viže pa posneti na samostojno zgoščenko.

Glede na do sedaj zapisano verjetno ni težko vsaj delno odgovoriti na ključna vprašanja iz uvoda prispevka. Kot vidimo, se je že v preteklosti v Selški dolini klena ljudska in neizumetničena kultura najmočnejše izražala prav v glasbi in plesu in je prehajala iz roda v rod in tako še danes lahko zaznamo njene vplive v popularni glasbi. Saj navsezadnje je glasba samo ena ...